

Svoboda projevu a její meze

Principy pro veřejnou diskusi – poziční dokument

Svoboda projevu je jedním z pilířů demokratické společnosti. Článek 17 Listiny základních práv a svobod chrání právo každého vyjadřovat své názory. Toto právo ovšem není bezbřehé – může být za určitých podmínek omezeno. Klíčová otázka zní: kdy je takové omezení ospravedlnitelné a kdy už jde o nepřipustný zásah?

Projev lze omezit jen tehdy, když:

1. hrozí konkrétní újma,
2. hrozí hned nebo velmi brzy,
3. újma je opravdu vážná.

Musí platit všechny tři podmínky najednou. Pokud jedna chybí, projev je chráněn.

Tři podmínky omezení projevu v detailu

1. Jasná újma

Projev musí směřovat ke **konkrétní, pojmenovatelné újmě** – na zdraví, bezpečnosti, právech jiných lidí nebo veřejném pořádku.

Nestačí, že je projev nepříjemný, hloupý nebo šokující. Jak připomíná Evropský soud pro lidská práva, svoboda projevu chrání i ty názory, které znepokojují nebo provokují.

☒ Test: jasná újma je dána

Někdo na sociální síti zveřejní návod na výrobu výbušniny s výzvou k útoku na konkrétní místo. Újma je jasná – jde o přímé ohrožení života.

☐ Test: jasná újma chybí

Občan na Facebooku napíše, že „vláda totálně selhává v energetické politice“. Výrok může být přehnaný nebo nespravedlivý. Sám o sobě ale nikomu konkrétně neškodí – jde o politický názor.

☐ Test: jasná újma chybí

Průzkum Ministerstva vnitra zařadil tvrzení „EU diktuje Česku, co má dělat“ mezi dezinformace. Lze namítnout, že výrok zjednodušuje fungování EU. Pro omezení projevu ale není rozhodující, zda je výrok zcela přesný. Rozhodující je, zda z něj plyne konkrétní újma. Pokud ne, samotná spornost výroku omezení neospravedlňuje.

2. Bezprostřednost hrozby

Újma musí hrozit **hned nebo velmi brzy** – nikoli někdy v budoucnu, hypoteticky, na základě řetězce předpokladů.

Nestačí jen tvrdit, že nějaký výrok by jednou mohl vést k problému. Musí být rozumně vidět, jak z něj újma opravdu plyne.

☑ Test: bezprostřednost je dána

Řečník před davem křičí „Podpalte jim domy!“ a ukazuje ke konkrétní budově. Dav se začíná formovat. Újma může nastat v řádu minut.

✗ Test: bezprostřednost chybí

Blogger napíše, že „středoevropská identita je hodnotou, kterou bychom si měli chránit“. Centrum proti hybridním hrozbám (CTHH) tento výrok zařadilo mezi příklady narativů, které „mohou v dlouhodobém měřítku oslabovat mezinárodní solidaritu“. Slovo „dlouhodobé“ samo ukazuje, že mezi výrokem a případnou újmou leží řetězec předpokladů, nikoli přímá vazba. Právě takový řetězec předpokladů je znakem toho, že podmínka bezprostřednosti není splněna.

✗ Test: bezprostřednost chybí

Někdo sdílí článek zpochybňující účinnost vládního opatření v době pandemie. Lze namítnout, že dezinformace o zdraví mohou být nebezpečné. To je pravda. Pro omezení projevu ale nestačí obecná obava – je třeba prokázat konkrétní a bezprostřední hrozbu.

3. Vážnost újmy

Hrozící újma musí být **opravdu závažná** – taková, kvůli které stojí za to omezit základní právo.

Drobná nepříjemnost, urážka citů nebo nesouhlas s názorem tuto úroveň nedosahují. Čím víc chceme projev omezit, tím vážnější musí být hrozba.

☑ Test: vážnost je dána

Šíření videa, které oslavuje teroristický útok a vyzývá k dalším. Hrozba dalších útoků je vážná – jde o lidské životy. Omezení projevu (odstranění obsahu) je přiměřené.

✗ Test: vážnost chybí

Uživatel sdílí satirický obrázek zesměšňující politika. Jde o urážku citů, nikoli o vážnou újmu. Satira a kritika mocných patří k jádru demokratické debaty – právě proto, že bývá ostrá.

✗ Test: vážnost chybí

Komentátor tvrdí, že „migrace přináší více problémů než výhod“. Výrok může být zobecňující nebo pro část lidí urážlivý. Neobsahuje ale výzvu k násilí, neurčuje konkrétní cíl útoku a neukazuje na vážnou hrozbu. Proto spadá do rámce chráněné veřejné debaty.

Princip názorové neutrality

Stát nesmí omezovat projev jen proto, že se mu nelíbí jeho obsah. Projev nelze zakázat proto, že je mylný, hloupý, nevkusný nebo v rozporu s oficiálním stanoviskem.

Omezení musí směřovat proti konkrétnímu škodlivému účinku projevu (například výzva k násilí), nikoli proti myšlence samotné.

Pokud stát začne posuzovat, které názory jsou „správné“, staví se do pozice, ve které v demokratické společnosti být nemá.

☑ Test názorové neutrality: splněn

Po teroristickém útoku v Bratislavě (kavárna Tepláreň, 2022) byly stíhány konkrétní projevy schvalující útok a vyzývající k násilí. Postih mířil na prokázaný škodlivý účinek, nikoli na politický či jiný názor. Právě tak má omezení projevu vypadat.

✗ Test názorové neutrality: nesplněn

V únoru 2022 sdružení CZ.NIC zablokovalo osm webů „po konzultacích s nejvyššími představiteli státu“. Rozhodnutí padlo bez zákonného podkladu a bez možnosti přezkumu. Otázka zní: podle jakých předem známých pravidel se rozhodovalo? Pokud pravidla nebyla stanovena, šlo o rozhodnutí na základě obsahu, nikoli na základě prokázaného škodlivého účinku.

✗ Test názorové neutrality: nesplněn

Rusko v březnu 2022 přijalo zákon o „potírání dezinformací“ o armádě a zablokovalo nezávislá média. Demokratické státy samozřejmě nejsou Rusko. Tento příklad ale ukazuje, kam vedou vágní pravomoci bez nezávislé kontroly, když se politické poměry změní. Otázka pro demokratickou společnost tedy nezní „jsme jako Rusko?“, ale „vytváříme nástroje, které by v nesprávných rukou mohly fungovat podobně?“

Proč na tom záleží

Strach z postihu vede k autocenzuře.

Když je omezení projevu příliš široké nebo nejasné, lidé raději mlčí. Přestávají diskutovat o citlivých tématech, i když mají co říct. Tomu se říká **mrazivý účinek** (chilling effect). Poškozuje demokratickou debatu více než samotné kontroverzní projevy.

Příklad z praxe

Nařízení EU o teroristickém obsahu online umožňuje policii vydat příkaz ke smazání obsahu do 1 hodiny. Pokud se uživatel chce bránit, musí poskytnout své údaje orgánu, který o smazání rozhodl – tedy typicky policii. Otázka: kolik lidí bude ochotno se bránit za těchto podmínek, i když jejich obsah nebyl závadný?

Příklad z praxe

Nový trestný čin „Neoprávněná činnost pro cizí moc“ postihuje „činnost pro cizí moc“ ohrožující bezpečnost státu. Zákon ale nevymezuje, co přesně taková činnost zahrnuje a co ji činí „neoprávněnou“. Novinář, akademik nebo pracovník neziskové organizace nemusí být schopen předem posoudit, zda jeho běžná práce může být posouzena jako trestná. Právě tato nepředvídatelnost vede k autocenzuře.

Co zavede jedna vláda, může jiná vláda zneužít.

Vágní pojmy jako „nenávisť“, „dezinformace“ nebo „nesprávné informace“ vytvářejí široký prostor pro výklad. Riziko je, že pravidla, která vypadají rozumně za současné vlády, mohou být příští vládou využita zcela jinak.

Příklad z praxe

Původní znění Pandemické úmluvy WHO zavazovalo státy „potírat misinformation a dezinformace“, aniž by vysvětlovalo, co tím myslí. V demokratickém státě to může být nezávadné. Otázkou je, jaký prostor taková formulace otevírá tam, kde nezávislá kontrola chybí.

Příklad z praxe

Nařízení o digitálních službách ukládá velmi velkým online platformám povinnost posuzovat a zmírňovat „systémová rizika“, včetně rizik pro občanský diskurz či volební procesy. Co představuje systémové riziko, však závisí na kontextu – a ten se mění. Tentýž algoritmičtý design může být v jedné situaci považován za neutrální a v jiné za zdroj systémového ohrožení. Infrastruktura pro hodnocení a zmírňování rizik, vytvořená pro jeden účel, tak může být využita k účelům zcela odlišným, jakmile se změní politická vůle nebo výklad.

Trestní právo má být až poslední možnost.

Trestní právo nemůže být prostředkem řešení běžných společenských jevů. Zároveň nesmí trestat příliš široce nebo nepředvídatelně.

Příklad z praxe

Evropská komise navrhuje rozšířit seznam trestných činů postihovaných jednotně v celé EU o nenávistné projevy. Otázkou však je, co tento vágní pojem ve skutečnosti znamená. Navíc

v online světě při milionu komentářů denně a stíhání zlomku z nich hrozí dojem nahodilého postihu.

Správné nástroje proti škodlivým projevům

Tam, kde projev nesplňuje všechny tři podmínky, má být odpovědí **protiprojev** – tedy lepší argument, nikoli cenzura:

- Veřejné vyjádření představitelů státu konfrontující konkrétní lži s fakty
- Poskytování kvalitních a důvěryhodných zdrojů informací
- Mediální a digitální gramotnost
- Označování sporného obsahu na platformách (namísto jeho mazání)
- Transparentní procesy s možností právního přezkumu, je-li obsah odstraňován

Příklad z praxe

Finsko pravidelně obsazuje přední příčky v odolnosti vůči dezinformacím. Klíčovým nástrojem není regulace obsahu, ale systematická mediální gramotnost zařazená do školních osnov od základních škol. Stát investuje do schopnosti občanů posuzovat informace, namísto toho, aby rozhodoval, které informace jsou přípustné.

Shrnutí: Omezení svobody projevu je přípustné jen tehdy, kdy projev vede ke konkrétní, bezprostřední a vážné újmě. Stát nesmí rozhodovat, které názory jsou správné. Na škodlivé, ale chráněné projevy je správnou odpovědí lepší argument, nikoli represe. Vágní pravidla v rukou moci jsou pro demokracii nebezpečnější než kontroverzní názory ve svobodné debatě.